

Muḥākemetü' l – Luḡateyn' de Hâl Eki Bağlamında /+DIn/ Şeklinin İşlevleri

Pınar Eş

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID No: 0009-0002-6698-5263, Pinares.54@icloud.com

Özet

Eke hususi bir etiket yapıştırma anlayışının cümledeki bütün unsurların birbirleriyle ilişkisini yok sayması, ekin bağlam içerisindeki işlevsel çeşitliliğiyle beraber Türk dilinin anlamsal zenginliğini de ikinci plana itmiştir. Bu neticeyle birçok dilcilik çalışmalarının da yanlış ilerlemesine sebebiyet vermektedir. Çalışmada hal eklerinin müstakil bir kategoride yer alan eklerden biri olduğu belirtilerek +DIn morfeminin işlevleri tespit edilmiştir. Bağlam içerisindeki şeklin/morfemin birkaç işlevle sınırlandırılmayacağı Muḥākemetü' l – Luḡateyn' deki birbirleriyle benzerlik göstermeyen farklı örneklerle ispatlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muḥākemetü' l – Luḡateyn, son ek, işlev, biçim, biçim birimi, +DIn, durum son eki

The Functions of the Form /+DIn/ in the Context of the Case Suffix in Muḥākemetü' l – Luḡateyn

Abstract

The notion of applying a specific label to suffixes, by disregarding the relationships between all elements of a sentence, has pushed the semantic richness of the Turkish language into the background, alongside the functional diversity of suffixes within their context. This outcome has also led to many linguistic studies proceeding in the wrong direction. The study identifies the +DIn morpheme by noting that case suffixes constitute one of the suffixes in an independent category. It has been demonstrated through examples from Muḥākemetü' l – Luḡateyn that the form/morpheme within a given context cannot be limited to just a few functions.

Keywords: Muḥākemetü' l – Luḡateyn, suffix, function, form, morpheme, +DIn, case suffix

Araştırma Makalesi

Konu: Edebiyat

Makaleye Atıf Bilgisi

Eş, P. (2026), **Muḥākemetü' l – Luḡateyn' de Hâl Eki Bağlamında /+DIn/ Şeklinin İşlevleri**. *International Journal of Social Science (IJSS Journal)*, (e-ISSN:2548-0685) Vol:10, Issue:43; s. 92-107.

DOI: 10.52096/usbd.10.43.07

Gönderim: 23.02.2026

Kabul: 27.03.2026

[ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ](#)

editorusbd@gmail.com

Giriş

Türk diliyle ilgili dilcilik alanında yapılan çoğu çalışmanın ana sorununu kelimenin çok çeşitte ekin ise az çeşitte gösterilmesi oluşturmaktadır. Türk dilinin dilcilikle ilgili çalışmaları büyük ölçüde bu sorunla birlikte şekilci bir anlayış doğrultusunda anlam bulmuştur. Turan (2018:98) “Adı ister yapı(sal)cılık, ister işlev(sel)cilik, üretici dönüşümcülük ya da başka bir şey koyulsun böyle bir dilcilik çabasının, anlam içerdiği ve müstakil olarak da algılanabildiği için kelimeye bağlı kalması, bunun da kontrolü biçime bırakması kaçınılmazdı.” ifadesiyle mevcut dil anlayışının fazla kelime çeşidine temellendirilerek anlam bulmasına karşı olan yaklaşımını örneklerle ispatlamıştır. “İki kelime ile sayısız alt türleri bulunan on ek çeşidi, dilin bütün aşamalarını gerçekleştirmektedir”(Turan:2018, 97). Hâl ekleri de bu on ek çeşidinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. On ek çeşidinden biri olan hâl ekleri de üst fonksiyondur ve buna bağlı sınıırı belli olmayan alt fonksiyona sahiptir. “ **Ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni**, eklerin sınıflamasının, kelimelerin sınıflamasıyla birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Sınıflama bir bütün olarak kelime ile kelimenin, kelime ile ekin, ek ile ekin birbirlerini var eden şekillendiren karşılıklı ilişkilerinin/karşıtlıklarının tespiti üzerinden yapılabilir” (Turan:2018,99). Hâl eki: “İsim ile fiil arasındaki işlevi yüklenen ekler bu işlevi hem isim ile fiil arasında kurulan tamlamada, hem isimde (cevher) ek fiiliyle fiil teşkilinde yerine getirirler” (Turan 2016: 9). Turan, Ekleşme sisteminde kelimenin isim ve fiil olarak 2 türe; ekin ise yapım eki, çatı eki, olumluluk/olumsuzluk eki, filimsiler, ek fiiller, teklik/çokluk eki, İsim tamlamasını kuran ekler, hal eki, soru eki, çekim eki 10 türe sahip olduğunu belirtir. Hâl ekini çekim ekleri sınıfına dâhil etmez. Ek türlerinde birer üst fonksiyon olduğunu belirtir. Bir şekil bağlamda birçok işlevde ve birçok işlev tek bir şekilde kullanılabilir. Hâl eki de bulunduğu bağlamda (**ekleşme düzeninin karşıtlık düzeninde**¹)işlev kazanır.

Bu açıklamaya örnek olarak: 1.örnek: Kahrından hasta oldu. +DAn **sebepl işlevi**

2.örnek: Saçından toka düştü. +DAn **ayrılma işlevi**

3. örnek: Allah, insanları topraktan yarattı. +DAn **kaynak**

işlevi

4.örnek: Hırsızlar, eve bahçenin arka kapısından girmişler.

+DAn **Taraf-yer bildirme işlevi.**

¹ TURAN, Zikri (2018). Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları. Türkbilig, (35), 97-110.

Agop (1971:93-95) +DAn şeklinin “Çıkma, uzaklaşma, kopma, ayrılma” isimlendirilerek bir görevi üstlenemeyeceğini şu şekilde izah etmiştir: “ağlayarak geldi (durum süresi), her dilden konuşur (çeşitleme), yeniden yeniye (yakın geçmiş), deriden eldiven (madde), esnaftan biri (sınıf), kudret elinden yazılmış (araç), toptan satmak (tarz) vb.” Yine işlevsel bir yaklaşımla Agop (1971:101) “Eğer tek bir kavrama, örneğin "çıkma"ya bağlı kalarak bu hale "çıkma hali" der, öğrenci de “**Bir kapıdan girdi öbür kapıdan çıktı**” örneği karşısında kalırsa, kapıdan girdi'yi nasıl "çıkma" kavramı ile bağdaştırabilir? Burada terim-tanım-örnek arasında taban tabana zıt kavramlar yok mudur?” şeklinde açıklayarak “**kapıdan girdi**” cümlesinde “dan” şeklinin çıkma haline dâhil edilemeyeceğini belirtmiştir.

Yukarıda örneklerden hareketle +DAn morfemi², isim ile fiil arasındaki işlevi gerçekleştirir. Bir bağlamda ek ve kelime birbirlerinden bağımsız değıllerdir aksine bağlamda bir ilişki içerisinde yer alırlar bu da örneklerdeki /+DAn / morfeminin dilcilik çalışmalarındaki gibi ayrılma/uzaklaşma/çıkma gibi şekle dayalı etiketler dışında sınırsız işlevlerde kullanılmasını doğrular mahiyettedir. Turan, eklerin ve kelimelerin birbirleriyle ayrılmaz ilişkisini (Turan 2018:99) ifade etmiştir. Turan’ın savunduğı bu yaklaşımı Şıkşık da şu şekilde ifade etmiştir:“ Her bir ekin yerini tayin ederken dikkat edeceğimiz ölçüt, söz konusu olan ekin, diğereklere karşı icra ettiğı ve icra edemediğı görevler olmalıdır”(Şıkşık 2019 :56).

Hâl eki kategorisindeki +DIn morfemi için sadece şekle dayalı adlandırmalar genellikle üç başlık etrafında toplanmıştır: (Bilgegil 2014: 160-161) “-den hâli , (Eker 2009: 336) “-Dan uzaklaşma/ ayrılma/ çıkma durumu (ablatif)”, (Buran 1996: 202) “çıkma hâli”, (Demir 2004: 275) “ayrılma/ çıkma (-den hâli)”, (Deny 1921: 175) “ayrılma hâli +DAn hâli”, (Ediskun 2003: 112-113) “ismin -den durumu (ablatif)”, (Ercilasun 2007: 52) “çıkma hâli”, (Ergin 2009: 228) “ uzaklaşma hâli”, (Gencan 2001: 182) “-den durumu”, (Karaağaç 2012: 77) “uzaklaşma hâli” (Korkmaz 2009: 24) “çıkma durumu” olarak ifade etmişlerdir. Şıkşık, şekle dayalı adlandırmaları yapan dilcilerin +DIn morfemini tabiri caizse etiket (ayrılma, çıkma, uzaklaşma) altına hapsettikten sonra etiketin içine sığmayan işlevleri sıraladıklarını ve bu etiketle birlikte çeşitli işlevlerin de bulunabildiğini belirten dilcilere kapsamlıca yer vermiştir: (Şıkşık 2019:57)

² Vardar, Berke (1998) .Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul. Abc Kitabevi, (2),45
Korkmaz, Zeynep (1992) Gramer Terimleri Sözlüğü. Türk Dili Kurumu Yayınları,10
Lyons, John (1977) Semantics (I-II), Cambridge, Cambridge University Press,377

“Tufan Demir (2004: 275-276), “neden, doğrultu-yön, nesnelere neden yapıldığı, parça-bütün ilişkisi kurduğu, zaman belirttiği, ilgi kurduğu, karşılaştırma yaptığı” gibi durumlarda kullanıldığını vurgulamıştır.

Haydar Ediskun (2003: 112-113), “sebebe, miktar, izlenecek yön, zaman, fiyat, karşılık, bir cinsle ilgi, genel nitelikle ilgi, üstünlük, süre, nesnelere neden yapıldığı” gibi konularda işlevleri olduğunu söylemiştir.

Ahmet Bican Ercilasun vd. (2007: 52), “yer, zaman, mekân, hareket biçimi, sebebe, ölçü, miktar, fiyat, bir bütünü veya bütünün parçasını gösterme” gibi konularda işlevlerinin olduğunu ileri sürer.

Muharrem Ergin (2009: 235), ekin ana fonksiyonunun “uzaklaşma olduğunu” bildirerek kullanıldığı fiilin anlamına uygun olarak “uzaklaşma, çıkma, yer, ayrılma, menşee, cins, terkip, başlama, mahrumiyet, yokluk, vasıta, zaman, sebebe, tarz, ölçü, değere, kıymet, bedel, parçaa, kısım, karşılaştırma, korku, ürküntü, hoşlanma, vazgeçme, aitlik, çeşit, vasıf, tercih, görüş, noktainazar” gibi ifadeleri ancak ana fonksiyonun etrafında toplanabilen işlevleri olduğunu vurgulamıştır.

Günay Karaağaç (2012: 77), ekin ana işlevini “uzaklaşma ifade etmesi” olarak vurgular, ayrıca “çıkma, ayrılma, kaynak, tür, başlama, yokluk, neden, karşılaştırma, parçaa-bütün” gibi ilişkiler kurduğunu da dile getirmiştir”(Şıkşık 2019:57).

+DIn morfemine şekilsel yaklaşan dilcilerin bu morfemin işlevselliğini de göz ardı edemedikleri dilcilerden biz de şu isimleri eklemeyi uygun gördük:

Zeynep Korkmaz (2009 :24),+DAn morfemine çıkma durumu adı altında “ fiilin gösterdiği işin kendinden uzaklaştığını gösterme durumu” açıklamasını yapmıştır. “Bu durum çeşitli kullanılış biçim ve özellikleri dolayısıyla, eklendiği adı fiile sebebe, sonuç, zaman bildirme, adın yapıldığı maddeyi gösterme, bir bütünü veya bütünün parçasını oluşturma, yer ve yön gösterme, edat grupları oluşturma, karşılaştırma, eş veya zıt anlamlı ilişkiler kurma gibi çeşitli işlevleri” olduğunu belirtmiştir.

Tahsin Banguoğlu (1974: 326-327,529) Ad Çekimlerini iki başlık altında incelemiştir. Adlandırmayı İççekim Halleri ve Dışçekim Halleri olarak ikiye ayırmıştır.+DAn,(y)+A,+DA morfemlerini sırasıyla; çıkma(ablative) uzaklaşma, yönelme -girme(dative), durma-kalma(lokative) adı altında adlarda ve zamirlerde yer yön ve dışçekim halleriyle bulduklarını belirtmiştir.

Annemarie von Gabain (2007:115,64,135) Kitabelerde +DAn morfeminin daha çok bulunma anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir. +DIn morfeminin “En üstünlük, bulunma-ayrılma hali eki ile ifade edilir: yaruk-I- ta yanık tılığ ddramlıgd“ ey en parlak, çok (büyük) kabiliyetli!” Ayrıca yer yön işleviyle de bulunduğunu belirtmiştir. Eserde eklerin bağlam içerisinde işlevleriyle değerlendirildiğini bizzat belirtmese de verdiği örneklerden hareketle ekleri +DIn morfeminin her zaman bulunduğu şekle tâbi tutulamayacağını gösterir.

Diğer bir konuya da kısaca değinecek olursak hâl ekleri yaygın bir anlayışa göre çekim ekleri kategorisinde kabul edilmiştir. Hâl eklerini çekim ekleri kategorisine dâhil eden dilcilerden bazıları: (Ediskun 2003: 110, Buran 1996: 4-5, Ergin 2009: 227, Eker 2009: 335, Karaağaç 2012: 71, Korkmaz 2009: 23-24-25, Demir 2004: 272, Deny 1921: 173, Vural-Böler 2011: 147, Banguoğlu 1974: 148, Delice 2013, 296). Turan, Ekleşme sisteminde kelimenin (isim ve fiil) 2 türe; ekin ise (yapım eki, çatı eki, olumluluk/olumsuzluk eki, fiilimsiler, ek fiiller, teklik/çokluk eki, isim tamlamasını kuran ekler, hâl eki, soru eki, çekim eki)10 türe sahip olduğunu belirterek mevcut dilciliğe karşı olan yaklaşımını tespitleriyle belirtmiştir. Turan (2018:98) “Adı ister yapı(sal)cılık, ister işlev(sel)cilik, üretici dönüşümcülük ya da başka bir şey koyulsun böyle bir dilcilik çabasının, anlam içerdiği ve müstakil olarak da algılanabildiği için kelimeye bağlı kalması, bunun da kontrolü biçime bırakması kaçınılmazdı.” İfadesiyle mevcut dil anlayışının fazla kelime çeşidine temellendirilerek anlam bulmasına karşı olan yaklaşımını örneklerle ispatlamıştır. Hâl ekinin çekim ekleri sınıfına dâhil edilemeyeceğini ise şu ifadeyle izah eder: Çekim eki, “Cümle kurduğu için hem fiile hem isme eklenen iki ana alt türe sahiptir ve yandaş/eşzamanlı olarak eklenmek zorundadırlar. Sırasıyla **zaman ve şahıs eklerinden** oluşur. Dilin bitimli zaman türüne sahip olan yegâne ekleri çekim ekleridir ve cümleyi kurma işlevini bu nitelikleriyle kazanmışlardır. Diğer eklerin tamamı süren/süreç bildiren zaman türüyle işlev kazanırlar” (Turan 2018:105)

Çekim eklerinin cümle kurduğunu şu örnekle izah etmek mümkündür:

Git-me-**di**+n+iz

Git-me-**z**+sin+iz

Turan (1999:299-311)“cümle ve cümlelerin yapısı şudur: Cümle, kısaca bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana/şekle/temenniye bağlı olarak ve maksada uygun şekilde, bir hüküm halinde ifade edilmesidir. Bu tarif, cümleyi hem yapıyı, hem yargıyı, hem de manayı ve kullanıldığı durumu bir bütün halinde ifade etmeyi amaçlamıştır. Başka bir deyişle cümle, hem gramer ve hem mana açısından tarif edilmiş olmaktadır. Buna göre cümlelerin, fiil,

zaman/şekil/temenni ve şahsa bağlı olmak zorunda kalması yüklemi mecburi ve asıl unsur yapmakta; cümle için değişen şartlara göre devreye girerek ya da devreden çıkararak, mananın maksada uygun bir şekle girmesini sağlayan unsurlar da ihtiyari ve yardımcı unsurlar olmaktadırlar.” Turan, cümle yapısındaki unsurların asıl unsur ve yardımcı unsurlar olarak ikiye ayrıldığını izah ederek yardımcı unsurun (tamlayan) asıl unsura (tamlanan) tabi olduğunu çekim ekiyle(zaman ve şahıs) cümlenin bir hüküm bulduğunu izah etmiştir.³

Çağatay Türkçesi ve Muḥākemetü'l – Luġateyn

Çağatay devrinin tasnifi için dilcilik alanında öne çıkan isimlerden bazıları: Janos Eckmann, Armin Vambery, Aleksandr N.Samoylaviç, Fuad Köprülü, Wilhelm Radloff, Ahmet Caferoğlu'dur. Ercilasun, (Ercilasun 2013: 404) Çağatay devriyle ilgili yapılan tasniflerde umumiyetle kabul gören tasnifin Janos Eckmann'a ait olduğunu belirtmiştir. Eckmann, tasnifte Çağatayca'yı 15.yüzyıl başından 20.yüzyıl başına kadarki devrin içine dâhil etmiştir. Çağatay Türkçesinin en büyük şair ve yazarı Ali Şir Nevâyî'dir. Nevâyî, Türkçenin unutulmaya yüz tuttuğu bir zamanda Türkçeyi hak ettiği değere kavuşturmuş olmasından ötürü Türk dünyasında çok kıymetli bir yere sahip olmuştur. Nevâyî 'nin hayatı ayrıntılı bir şekilde (Togan 1978 “Ali Şir”, 349-357) yer almaktadır. Nevayî, 1499'da Muḥākemetü'l Luġateyn'i kaleme almıştır. “ İki dilin muhakemesi” aslına dayanan bu eser Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu manzum-mensur olarak ifade eder. Eser, mensur bir karşılaştırmalı dil incelemesi mahiyetindedir fakat Nevâyî bu üstünlüğü yer yer manzumlardaki sanatlı ifadeleriyle de dile getirmiştir. Türkçenin Farsçaya olan üstünlüğünü ispat ederken; öncelikle Türkçede bulunan fakat Farsçada bulunmayan 100 fiili, akrabalık, giysi, yemek ve içecek adlarını kullanmıştır.

Hal eki kategorisindeki bir şeklin birden fazla işlevde kullanıldığını kanıtlayabilmek amacıyla Fatma Sema Barutçu Özönder'in *Ali Şir Nevâyî: Muḥākemetü'l-luġateyn (İki dilin muhakemesi)* adlı eserinde yer alan metinden ve tercümeden istifade ederek şu işlevleri belirtti;

Mukayese Hâli

“yana tur ki **andin** daḳīkraḳdur ki” (ML-175/3)

“cân-vârlarının **ünidin** bir at kişnemekige şîhe at koyuurlar” (ML-176/1)

³ Cümlenin yapısındaki bu tamlamaya ve örneklendirmelere bk.: Turan(2011: 908-915)

“kılğan anı nuḡk ile **barısıdın** mümtāz”(ML-165/2)

“her cemā'at alfāzı **özgeleridin** ve her gürūh 'ibāreti **yanalarıdın** müteğayyir”(ML-167/21)

“**barçasıdın** 'Arab tili faşāḡat āyini bile mümtāz ve balāğat”(ML-167/3-4)

“nübüvvet tācı bile ser-efrāz ve risālet manşabı bile **ḡardaşlarıdın** mümtāz boldı”(ML-168/19)

“āşıklıkda **yığlamağdın** küllīrek ve dāyimīrek emr yoktur”(ML-171/12)

“bu ferḡunde‘ibāret ve ḡuceste alfāz u işāretde **fārsıdın** köprek tecnīs-āmīz lafz ve ihām-engīz nükte bar ki ” (ML-174/11-12)

“bu nev‘ lafz ki anda ḡadd u **ḡaşrdın** köprek tapılır”(ML-174/18)

“üt ki **barıdın** ok ḡareketdür”(ML-175/2)

“şalāḡ u fesādın **mindin** yaḡşıraḡ bilmeydür irkin kim”(ML-181/11)

“ḡırḡatda **la‘l-i āteşındin** barḡ-girdārraḡ”(ML-182/21)

Nasıllık Hâli

“ve tamşımak ki **ğāyet-i zevğdın** bat içmes ” (ML-170/8)

“**andın** ta‘rīf ḡılğuçā, varāḡḡā yazılğuçā eşer zāḡir bolmış bolğay ” (ML-188/27-1)

“andaḡ ki **şerīfidin** ölgen bedenğā rūḡ-ı pāk yiter, **keşīfidin** ḡayātlik tenğā zehr-i helāk ḡāşşiyeti zuḡūr iter”(ML-166/15-16)

İzah Hâli

“eger **bir biridin** mütemeyyiz ḡılsa ” (ML-176/27)

“yana yazı **ḡuşlarıdın** toğdaḡ ve toğdarı, ḡağruḡ, ḡ ḡuyruğ,
ḡula purğā, yapalağ, ḡuladu, leglek, ḡaylaḡ, ḡara ḡuş, tilbe ḡuş, cıḡcığ

dik kuşlarını atları⁴ yoktur ” (ML-176/27-1).

“çun ol öziniñ **hilkatidin** urdı dem ” (ML-166/7)

“yana ba'zı **yimeklerden** kaymağ ve katlama ve bulamağ ve kurut ve olaba ve mantu ve kuymağ ve örgemeçni hem Türkçe ayturlar ” (ML-177/9-10)

“iḥtişār **cānibidin** raqam urulsa ” (ML-167/18)

“bu sözniñ tanavvu'ı ta **aqkuldın narı** ve taşavvurdın taşqarıdur. “ (ML-167/17)

“ve resm ehli **tarıkıdın** çıkmagını münāsib körmes ” (ML-179/23)

“bu **sebebdin** anıñ reng-i beyāzı sevādğa mübeddel bolup tili şikestelik zāhir kılıp”(ML-168/21-22)

“ve līkin tilleride kemāl ü noqşān **ḥaysiyyetidin** fāhiş tefāvütlerdür ki ” (ML-169/3-4)

“mübtedī ṭab'ı ol nazmnı duşvārlıġ bile **bağlamağdın** küft tapıp müteneffir bolur ” (ML-179/20-21)

“ḥarīmi atrāfi il ayaġı **yitmekdin** maşūn ve ecnās-ı (8) ġarāyibi ġayr iligi **tigmekdin** me'mūn (ML-180/7-8)

“**temāşāsıdın** toymadı ” (ML-180/1)

“bu **sözlerdin** ḥaşm mundağ bilmesün ” (ML-181/8)

“ve i'tikād **yüzidin** birür irdiler kim ” (ML-187/27-1)

Sınırlama Hâli

“amma sart ulusınıñ **erzalidin eşrafığaça** ve **amisidin danişmendığaça** hiç kaysı Türk tili bile tekellüm kıla almaşlar ve tekellüm kılğannıñ manasın hem bilmesler.” (ML-169/13)

“yigülüklerdin egerçi koy **möçeleridin bazıga** at koyupturlar”(ML-177/7-8)

“**mundın soğra** üç nev' tildür kim aşl u mu'teberdür”(ML-168/12)

⁴ kuşlarını atları "kuşların adları", kuşların yerine kuşlarını. -nı, -n akkuzatif eklerinin -nıñ genitif eki fonksiyonunda kullanılması, bunun için bkz. ECKMANN, Çağatayca El Kitabı, s. 36.a.

“ve arısı, belki **uludın kiik** barısı arasıda itilâ‘ ‘alâ’s-seviyyedür ” (ML-169/7)

“**andın** sora abûl ılıp ” (ML-186/20)

“sözleri bir biridin **ötmegendin** sora ” (ML-186/21-22)

Miktar Hâli

“eger **yüzdin** belki **miden** biri bu tilni örgenip söz aytsa” (ML-169/12-13)

“touz yüz **yıldın** ötüp irdi ” (ML-192/26)

ıkma/Ayrılma Hâli

“her hadengi kim ulus **andın** aar” (ML-174/14)

“anda ki **deryâdın** gevher, avvâ vâsıtası bile cilve nümâyi ılur ve anı ıymeti cevheria köre zâhir bolur”(ML-166/10-11)

Sebep Hâli

“ve sâyir uşları velâyet izhârı ve hidâyet **âaridın** nevâ-yı irad-âyîn ve şadâ-yı read-telîn izhâr iter“ (ML-168/10-11)

“kii munu aııa mulâaza ılmaan **cihetdin** bu yaurun alıpdur“ (ML-179/10)

“‘tab‘ı ol **cânidin** i‘râz ılıp“ (ML-179/25-26)

“bu tikenler ser-zenii **zararidın** nazm aylı gül-deste-bendleri bu gülendin bezm tüzgüe gül iligley almay yol tutuurlar“ (ML-180/9-10)

“ol nevâdir **temâasidın** yigitlik milkide avâ salıp“ (ML-180/17-18)

“faır ikkelesi buzurg-vâr-ı refi‘-midâra niyâz-mendlî ve gedâli **yüzdin** tetebbu‘ılıp min“(ML-183/3)

“inâf **yüzdin** müsellemler tutuurlar“ (ML-186/19)

“bu kabûl nazarı **eşeridin** bir karndın artuk sultānu's-salāṭin sipihr-āyīn şöhetleride ve firdevs-tezyīn hīdmetleride kim ehl-i kelāmdın ve maḳāldın faẓl u kemāl zümresining mecma'ıdur “ (ML-187/3-4-5)

“**laṭīf zihneridin** dağı egerçi hem Fārsī dimekke ḳādir ve hem Türkçe aytmakka māhir irdi“ (ML-190/17)

“köñül gönçasıda **ḡamdın** ki pīçler çırmampdur “ (ML-190/1)

“bir niçe söz güstāhlıḡ **yüzidin** sürmek“ (ML-191/9)

Vasıta Hâli

“tā ol bu mazhariyyet **şerefidin** cemī'-i maḥlūkātka ser-efrāz boldı” (ML-165/4)

“ve ol **alfāzđın** ma'nâ fehm bolur“ (ML-167/3)

“sart **tilidin** behre-menddürler“ (ML-168/10)

“āşıkñıñ niyāz **yüzidin** tilmürmeki asru münāsib işdür “ (ML-172/26-27)

“kim **ṭab'ıdın** ol nime baş ursa“ (ML-179/24)

“türk **alfāzđın** behremend imesler“ (ML-179/25)

“bu **güşendin** bezm tüzgüçe gül iligley almay yol tutupturlar “ (ML-180/10)

“ol bedī'lar **vāsıtasıdın** şeydā köñüller işikin 'ışık taşı bile ḳaḳıp min “ (ML-180/20)

“evliyā'ullah muḳaddes rūhı **feyzidin** 'ālem toluptur “ (ML-181/2)

“rūhın **andın** tāze kılıp min“ (ML-184/14)

“öz gevher-rīz **ḳalemleridin** nigāriş tapıpdur “ (ML-187/10)

“bulardın özge hem salāṭin-zādeler ḡarrā **naẓmlardın** ḳaşāyid ayttılar“ (ML-188/21)

“bu ṭāyifening bī-behreleri bu rūh **naḳdıdın** behre-yāb ve leb-teşneleri bu **āb-ı ḥayātdın** sırāb boldılar“ (ML-190/27)

“mesīḥā enfāsı ve ḥızır **zülālidin** ölüḡ tirgüzmek ṭarīḳın 'ālem ehliḡa körgüzüpdürler “ (ML-191/11)

İşaretleme Hâli

“rub‘ı meskūnnıñ yitti **ıqlımıdın** her ıqlımda niçe kişver bar” (ML-167/19)

“cān-vārlarınıñ **ünıdın** bir at kişnemekige şıhe at koyupturlar” (ML-176/1)

“ve mezkūr **mahlūkātđın** maķsūd insāndur” (ML-167/1)

“mütekellimī ki ‘arab fuşahāsı balāğat gül-bāngın sipihr **gülşenıdın** aşurganda” (ML-165/6)

“ma‘hūdī **elbısedın** meşel destār ve ƙalpaķ ve nevrüzī ve topı ve şirdağ ve degele ve yilek ve yağlığ, tirlik, ƙur yosunluğ nımelernı barısın Türk tili bile ayturlar” (ML-177/6-7).

“oķurgā **devāvındın** bu faķır muţāla‘asığa köp meşğul bolmağan” (ML-182/15)

“ammā çun alfāz u ‘**ıbāretđın** murād ma‘nādur” (ML-167/22-1)

“öz **mu‘tādın** koyup ” (ML-179/21-22)

“ağız **hoķķasıdın** birer gevher zāhir bola başlar” (ML-179/2)

“zamır **deryāsıdın** nazm silkige tartılğan (B24b) gevherler ” (ML-179/2-3)

“ve burunğı farsī ve soñğı türkī laţāyif ve **daķāyıkıdın** behre alsa” (ML-181/6)

“sözüm mertebesi **evcdın** ƙuyı inmegey ” (ML-181/7)

“eger ‘ālem **şahıfesıdın** yoyulsa ve devrān **şahıfesıdın** maħv bolsa” (ML-182/25-26)

“halāyık arasında tekellümde aķrān u **emşāldın** imtiyāz u i‘tibār ” (ML-191/17)

“**salāţındın** hem ülgüçe tab‘ eşeri hıç **ķaysıdın** zāhir bolmadı” (ML-189/5)

“salāţın-i mükerrrem-i dārā **haşemđın**,belki şu‘arā-yı ƙudsī-nefes-i Mesīħ-demđın vāķi‘ bolmaydur ” (ML-190/25-26)

Kaynak Hâli

“anıñ ‘ışķı **meş‘alidın** bu pertev ‘ālem-i tıre hāķ-dānığa yayıldı” (ML-182/16-17)

“ālem ma‘müreside beşer **cinsidın** āşār ve insān **nev‘idın** nümü-dār ƙalmaydur irdi ” (ML-168/15-16)

“şeyħ nizāmī rūhı **maħzenü'l-esrārdın** başımğa dürler saçıpdur” (ML-180/23)

“ḥācū himmeti **Gevher-nāmesidin** nişārimğa gevherler yitkürüptür” (ML-180/24-25)

“**rūḥu'l-kudüsdin** nişān aytur ” (ML-182/17-18)

“ve rūḥu'llah **enfāsıdın** eşer yitkürür” (ML-182/18)

“ḥaḳīḳat yolıdaḳa f liğ köñülllerge ol **ḳūtdın** ḳuvvet yitipdür” (ML-184/17-19)

“**andın** hoş-güylük ümīdi tutsa bolğay” (ML-190/4)

“ve zamīr **nihān-ḥānesidin** encümen temāşā-gāhıga cilve birür irdiler ” (ML-187/26-27)

Bulunma Hâli

“anıḡ **mehlekesidin** ḥayāt taptı”(168/15)

“**alardın** her lafz kıymetde dürr-i şemīndin āb-dārraḳ ” (ML-182/20-21)

“çun **milkdin** ba'zı aḳālīm ve kişverde sart salāḫını müstaḳil boldılar ”(ML-188/22)

“ve firdevs-tezyīn ḥidmetleride kim **ehl-i kelāmdın** ve **maḳāldın** faẓl u kemāl zümresiniḡ mecmā'idur” (ML-187/3-4-5)

“encüm güli her tün bu **çemendın** açılır”(ML-189/11)

Yoksunluk Hâli

“taḫrīr ü taḳrīr **zīveridin** 'āciz ve zebūn ḳaldılar”(ML-168/23-24)

“hindī alfāz bile muzaḥrefāt-ı nā-fercām, biri ḡāyet-i şeref ve 'uluvv-i **menziledin** ve biri nihāyet-i nuḥūset ve dünüvv-i **mertebedin** aradın ḳıktılar” (ML-169/26-27)

“munuḡ dik ḡarīb maẓmūn **edāsıdın** maḫrūmdur” (ML-172/18-19)

“ve fārsī-güylar munça balāḡat u faşāḫat da'vāsı bile

“**andın** daḡı sart ve alar 'ārī ḳalıpdurlar” (ML-177/17)

“**i'tirāzdın** müberrādur” (ML-185/2)

Zümre Hâli

“istesem devr **ehlidin** ‘ışkığını pinhân eylemek’ (ML-171/14)

“bu faşâhat bile sart **fuşahâsıdın** tamâm siçilipdürler ‘ (ML-177/16)

“bu **ṭayifedin** hîç kişiğe müsellem tutup’ (ML-188/17)

“sart **salâṭınidin** hem Sultân Toğrul dik ve şâh şucâ’dik ‘âlî-ḳadr pād-şâhlar ve refi‘-mertebe encüm-sipâhlar rengîn ebyât ve şîrîn ğazeliyyât ayttılar’ (ML-188/25-26)

Derecelendirme Hâli

“ikki **ḫareketdin artuḳ** bolmas’ (ML-175/26-27)

“on sikkiz miñ **'âlemdin artuḳ**’ (ML-180/5)

“bolğay ki yüz miñ **beytdin artuğ** dîvânlarım ğazeliyyâtı ‘ (ML-182/25)

“altı **miñdin** ebyâtı ‘adedi köprekdür’ (ML-185/6)

Yakıştırma Hâli

“vāvîsi andaḳ ki ot ki şey’-i muḫriḳdur ve öt mürür ma’nâsı bile ve ut muḳammirğa bürd **cihetidin** emr’ (ML-175/1) 2

“bizge rahm eylep anıñ **kuyıdın** it ‘ (ML-174/17)

Nesne Hâli

“öz **mu’tâdın** koyup’ (ML-180/21-22)

“taḫayyülüm **kîti-neverdin** salâṭın târiḫi deştiğâ çapıp min’ (ML-181/26)

“sözleri **bir biridin** ötmegendin soñra’ (ML-186/21-22)

Amaç Hâli

“dânâ ḫükm-i ‘adâlet **yüzidin** köz salsa ‘ (ML-181/6)

“ istiṣhād **yüzdin** ta'rīfin itipdürler ki” (ML-183/7)

Görelilik-uygunluk Hâli

“tafşîli bu **faķirdin** münāsib imes” (ML-186/9)

“dehlevî **cānibidin** daġı bu düstürlüġ köp vāķi' boluptur” (ML-187/4)

Birliktelik-beraberlik Hâli

“alar ġayrı **ṭarafıdın** daġı bu yosunluk” (ML-186/23)

“her ġazel anda **cevāhirdin** memlū bir sefine” (ML-190/21)

“ ol-ḥazret kemāl-dānālīġ ve vuķūf-tuvānālīġ **nihāyetidin** bu fen aşḥābıġa ve bu fażl erbābıġa ta'limler birip” (ML-191/10)

Sonuç

Eserde +DIn morfemi/şekli toplam itibarıyla 231 örnekle hâl eki görevinde kullanılmıştır. Bu ekler şu alt işlevleriyle yer almıştır; **Mukayese, Nasıllık, İzah, Sınırlama,Miktar,Çıkma/Ayrılma,SebeP,Vasıta,İşaretleme,Kaynak,Bulunma,Yoksunluk ,Zümre,Derecelendirme,Yakıştırma,Nesne,Amaç, Görelilik-uygunluk, Birliktelik-beraberlik olarak** +DIn morfeminin bağlam içerisinde 19 hâl işlevi tespit edilmiştir.Bu hâl işlevlerinden sırasıyla en çok; **işaretleme,mukayese,izah,vasıta** ve **kaynak** işlevleri kullanılmıştır.Bu da eserin karşılaştırmalı bir dil incelemesi niteliğinde olduğuyla örtüşmektedir.Eserde,Türkçenin Farsçadan üstünlüğünün ispatlı ,gerekçeli,izah edilerek açıklanması, mecazlardan yararlanılarak sanatlı bir üslupla kaleme alınması çokça tekrar eden işlevlerin sebebine kaynaklık etmiştir.Nevayi,Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü sayfalarca dile getirmekle kalmayıp Türkçenin dünyada özgün bir yere konumlandırılması gerektiğini birkaç dile de atıf yaparak okuyucaya hissettirmiştir.Eser, bir bakıma savunma metni niteliğinde olmasına rağmen Nevayi,yer yer manzum açıklamalarıyla ve sanatlı anlatımıyla şairane üslubundan ödün vermeyerek Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü ispatlamıştır.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1974). Türkçenin grameri. Baha Matbaası.
- Barutçu Özönder, F. S. (Haz.). (1996). Alî Şîr Nevâyî: Muhâkemetü'l-lugateyn (İki dilin muhakemesi). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, K. (2014). Türkçe dilbilgisi. Salkım Söğüt Yayınları.
- Buran, A. (1996). Anadolu ağızlarında isim çekim (hâl ekleri). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Delice, İ. (2013, 30 Eylül-4 Ekim). Türkçenin ekleri yapı açısından nasıl sınıflandırılmalıdır? [Bildiri sunumu]. VIII. Türkoloji Kongresi, İstanbul Üniversitesi.
- Demir, T. (2004). Türkçe dilbilgisi. Kurmay Yayınları.
- Deny, J. (1921). Türk dilbilgisi (Osmanlı Türkçesi). Kabalcı Yayınevi.
- Dilâçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 19, 83–145.
- Ediskun, H. (2003). Türk dilbilgisi sesbilgisi-biçimbilgisi-cümlebilgisi. Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2009). Çağdaş Türk dili. Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2013). Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B., vd. (2007). Türk lehçeleri grameri. Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2009). Türk dilbilgisi. Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). Dilbilgisi. Ayraç Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2012). Türkçenin söz dizimi. Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer terimleri sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lyons, J. (1977). Semantics (Cilt 1-2). Cambridge University Press.
- Şıkşık, N. (2019). Nehcü'l Ferâdis'te hâl eki bağlamında +DIn şeklinin işlevleri. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3(1), 55–62.
- Togan, Z. V. (1978). Ali Şir. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 1, ss. 349–357). Millî Eğitim Basımevi.

Turan, Z. (1999). Cümlelerin yapısıyla ilişkilendirilen "basit" ve "birleşik" kavramları üzerine. Türklük Bilimi Araştırmaları, (5), 299–311.

Turan, Z. (2011). Türk dilinin söz diziminde yer ödünçlemesi. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu içinde (ss. 908–915).

Turan, Z. (2016). Türk dilinin eklerini sınıflandırmanın esasları. TDK Türk Dilbilgisi Toplantıları ve Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu.

Turan, Z. (2018). Türk dilinin eklerini sınıflandırmanın esasları. Türkbilig, (35), 97–110.

Vardar, B. (1998). Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü (2. bs.). ABC Kitabevi.

Von Gabain, A. (2007). Eski Türkçenin grameri (M. Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vural, H., & Böler, T. (2011). Ses ve şekil bilgisi. Kesit Yayınları.